

הרב גדעון ויצמן

שיטת הרב ישראלי בקביעת אימהות בתרומת ביצית ופונדקאות¹

הקדמה

לפני כשלושים וחמש שנה חלה פריצת דרך עצומה בנוגע לטיפול הפוריות בעולם. קבוצת רופאים באנגליה, בראשות ד"ר אדוארדס, ניסתה טיפול חדשני בגב' בראון, שהחצוצרות שלה היו חסומות, ולכן לא הצליחה להרות. הרופאים שאבו ביצית מהשחלות, הפרו אותה עם זרע הבעל במעבדה, והחזירו את הביצית המופרית לתוך רחם האישה, וכך נולדה בתה, לואיס בראון. מאז נולדו בעולם מאות אלפי ילדים בעזרת טכנולוגיה זו, הנקראת 'הפריה חוץ גופית' (IVF). הפריה חוץ גופית פותרת בעיות רבות, ולא רק חצוצרות סתומות. מאמרנו עוסק בשני סוגים של טיפולי פוריות: תרומת ביצית ופונדקאות. אישה נשואה שגופה אינו מייצר ביציות, עקב גילה המתקדם או עקב מחלה גנטית או מחלה אחרת, יכולה להיעזר בביציות שתורמת אישה אחרת. אחרי הפריית הביציות שנתרמו, עם זרע הבעל של האישה בלא הביציות, הביציות המופרות מוכנסות לרחמה. כך נולדים אלפים רבים של ילדים בכל העולם. במקרה הפוך, אישה שגופה מייצר ביציות, אך אין לה רחם או שהרחם שלה איננו תקין, והיא איננה יכולה לשאת היריון - ניתן להפרות את הביציות שלה בזרע של בעלה, ולהכניס את הביציות המופרות לרחם של אישה אחרת, הנקראת 'אם פונדקאית'.

כמובן שפעולות אלו מעוררות שאלות רבות. השאלה המרכזית היא קביעת האימהות, כיוון שהשתתפו ביצירת הילד שתי נשים: בעלת הביצית, והאישה היולדת את הוולד. איך נקבע מי האם של ילד שנולד בצורות אלו? האם האישה שהביצית שלה היא האם, שהרי זהו החומר הגנטי שקובע תכונות רבות בילד; או שהאישה הנושאת את ההיריון ויולדת את הילד היא האם? ואולי נאמר שלילד יש שתי אימהות, או שאין לו אימא בכלל על פי ההלכה, כיוון שאימהות היא תוצאה של חומר גנטי ולידה יחד? פוסקים רבים ענו על שאלה זאת, והביאו מקורות שונים לחזק את דעתם.

1. ליום השנה ה-18 לפטירתו של הרב שאול ישראלי זצ"ל, שהיה רבה של כפר הרו"ה, דיין בבית הדין הגדול, חבר מועצת הרבנות הראשית, ראש ישיבת מרכז הרב ונשיא מכון 'ארץ חמדה'.

א. הסוברים שהולכים אחרי היולדת

הרב זלמן נחמיה גולדברג כתב² שהיולדת היא האם, והביא ראיה מהגמרא ביבמות (צז ע"ב):

שני אחים תאומים גרים וכן משוחררים לא חולצין ולא מייבמין ואין חייבים משום אשת אח (רש"י: דגר שנתגייר כקטן שנולד דמי, הלכך אין לו אחווה ואפילו מן האם). הייתה הורתן שלא בקדושה ולידתן בקדושה לא חולצין ולא מייבמין (רש"י: דצד ייבום מן האב הוא והני אין להם אב, דזרע מצרי כבהמה) אבל חייבים משום אשת אח.

על כך כתב הרב גולדברג:

נראה מוכרח שדי בלידה שיתחשב אמו, שהרי הורתן הייתה שלא בקדושה ומתבטל יחוס האם בגירות, שנעשו כקטנים שנולדו, ונעשית אמו על ידי לידה, הרי שלידה הוא העושה אם.

יש³ שרצו להביא ראיה מהתרגום יונתן (בראשית ל, כא)⁴ וזו לשונו:

ושמיע מן קדם ה' צלותא דלאה ואתחלפו עובריא במעיהון והוה יהיב יוסיף במעהא דרחל ודינה במעהא דלאה⁵.

מכאן שלמרות שעל פי הגנטיקה היה יוסף הבן של לאה, בכל זאת הוא נחשב לבנה של רחל, ולכן מוכרחים לומר שהלידה קובעת, ולא החומר הגנטי. הרב אליעזר יהודה ולדנברג הביא בשו"ת 'ציץ אליעזר' (חי"ט ס"ו מ⁶), הוכחה מהגמרא בסוטה (מג ע"ב): 'והאמר רבי אבהו- ילדה שסיבכה בזקנה, בטלה ילדה בזקנה ואין בה דין ערלה'. זאת אומרת, שכאשר מרכיבים ענף מאילן צעיר שפירותיו עדיין ערלה, על אילן זקן שכבר יצא מדין ערלה, בטלו דיני הערלה מהענף הצעיר, והפירות שיצמחו עליו מכאן ואילך מותרים באכילה. מכאן ראיה, שהולכים בדיני התורה אחרי מקום הגידול, ולא אחרי המקור הביולוגי.

ב. הסוברים שהולכים אחר בעלת הביצית

הרב יעקב אריאל⁷ דחה את כל הראיות האחרות: את הראיה של הרב גולדברג ממעוברת שהתגיירה, דחה הרב אריאל בטענה שיש לחלק בין עובר טבעי לבין עובר שנולד

2. תחומין ה, עמ' 248 ואילך, וראה גם מאמרו של הרב אברהם יצחק הלוי כלאב שליט"א, שם עמ' 260 ואילך; וכמו כן המאמר 'קביעת אמהות', שם עמ' 268 ואילך.
3. עיין נשמת אברהם, אבן העזר סי' א ס"ק 11/ו, בדברי הרב אליעזר יהודה וולדנברג (מחבר שו"ת ציץ אליעזר).
4. ראה גם דברי את המהרש"א, בחידושי אגדות, ברכות ס ע"ב, ד"ה ואת.
5. תרגום: ונשמעה לפני ה' תפילת לאה, והתחלפו העוברים במעיהם, והיה יוסף במעי רחל ודינה במעי לאה.
6. ומקורו בשו"ת אבן יקרה, ח"ג סי' כט.
7. תחומין טז, עמ' 171 ואילך. ושמעתי דעה דומה מפי הרב מרדכי ויליג, אב"ד בריברדיל, ניו יורק, וראש כולל בישיבה אוניברסיטה.

מהשתלת ביצית של אישה אחרת ברחמה, שכן במקרה הראשון הוא עוברת הביולוגי. את הראיה מדברי התרגום יונתן, דחה הרב אריאל בטענה שאין ללמוד מדברי אגדה. גם אם לומדים מכך - אפשר לפרש את דברי התרגום כפי המדרש המובא בגמרא (ברכות ס ע"א), שהחילופים היו במין של כל עובר, ולא בין העוברים. את הראיה מדיני ערלה, דחה הרב אריאל בטענה ששם מדובר על ענף הנשאר באופן קבוע בעץ הזקן, ולכן מתבטל בתוכו, ואילו בתרומת ביצית, סופו של הוולד לצאת, ולכן איננו מתבטל. ועוד שמדובר שם בדין מיוחד לערלה, ובכלאיים אין אומרים דין זה.

לאחר מכן הביא הרב אריאל ראיה לשיטה ההפוכה, את דברי הגמרא במסכת קידושין (עז ע"א) שהקביעה מי הוא חלל הולכת אחרי העיבור, ולא אחרי התחללות האימא בתקופת ההיריון, ומסיק להלכה שקביעת אימהות היא לפי הגנטיקה, ולכן במקרה של תרומת ביצית, האם היא בעלת הביצית ולא היולדת.

ג. זמן קביעת האימהות

'נשמת אברהם' (אבן העזר סי' א ס"ק ו/11) הביא את דבריו של הרב שלמה זלמן אויערבאך, שהקשה שאם נקבע שהיולדת היא האם, איך נדע באיזה שלב האימהות עוברת אליה? וזו לשונו שם:

לו יצויר שמוציאים עובר רגיל מהאישה ומשתילים אותו ברחם של פונדקאית שתלד אותו בתום תשעה חודשים, האם גם במקרה כזה יהיה הדין כן, ואם כן ממת? לפני 40 יום, קודם מלאת שלושה חודשים, או אפילו בתחילת החודש התשיעי?

למעשה פסק הרב אויערבאך לחומרה, ולכן אם בעלת הביצית היא גויה, יהיה הוולד חייב בגיור, אבל גם אם היולדת היא גויה ובעלת הביצית יהודייה, יהיה הוולד חייב בגיור. קושיה זאת מצביעה על כך שאי אפשר לקבוע בפשטות שאימהות נקבעת רק לפי הגנטיקה או רק לפי הלידה, שהרי יש סוגיות רבות שמהם עולה שלידה היא קובעת, אבל לידה עצמה היא רק פעולה אחת בתוך הרצף של עיבור - הריון - לידה, וקשה ואולי בלתי אפשרי, לנתק אותה משאר המרכיבים של רצף זה.

הרב שאול ישראלי (חוות בנימין, ח"ב סי' סח) נדרש לשאלה זו, וחילק בין זמן ההפריה לבין זמן יצירת הוולד (ארבעים יום לאחר ההפריה). ההפריה היא רק חיים בפוטנציאל, וברור שעדיין אין מדובר בחיים שלמים, אלא רק בזמן יצירת הוולד, היצור נקרא עובר, ועד זמן יצירת הוולד הוא בעצם טרום-עובר⁸. הרב ישראלי הוכיח ממקורות שונים שיצירת הוולד היא ביום הארבעים אחרי ההתעברות, לדוגמא הגמרא בבכורות (כא ע"ב) **קובעת שיצירת הוולד הוא ביום הארבעים**, ועד אז הוא 'מיא בעלמא'⁹.

8. מעניין מאוד לראות שגם המדע היום רואה בתחילת חיי הביצית המופרית שלב טרום עוברי, ורק בשלב מאוחר יותר, הביצית המופרית הופכת להיות 'עובר'. ראה לדוגמא נשמת אברהם, חו"מ סי' תכה ס"ק א/4.

9. ראה יבמות סט ע"ב.

הרב ישראלי גם הוכיח זאת מהסוגיה בברכות (ס ע"א), שמדברת על תפילת לאה שבנה יהפוך לבת, או שהעוברים יתחלפו בין לאה לרחל, כפי שראינו לעיל לפי תרגום יונתן. הגמרא הביאה מקרה זה להוכיח שאפשר להתפלל לשינוי מין העובר, והגמרא מתרצת: 'מעשה דלאה בתוך ארבעים יום הוה'. ולכן אומר הרב ישראלי ש'יחשב הולד כבן האישה שבה נגמרה יצירתו'. דרך זאת בקביעת אימהות היא דרך חדשה. לפי דרך זו, לא פעולת הלידה קובעת את האימהות, וגם לא החומר הגנטי, כיוון שחומר גנטי לבד עדיין אינו חיים. התפתחות הביצית המופרית בתוך הרחם המגיעה עד לשלב יצירת הוולד, תיקרא חיים. זהו השלב שבו רואים חז"ל את השלב הקובע בקביעת הוולד ומין הוולד. לכן הרב ישראלי קבע שיצירת הוולד היא הקובעת את האימהות, **לפי המקום שנמצא הוולד בשלב זה**, תיקבע האימהות, כדבריו שם במסקנה:

כיון שעד ארבעים יום אין על הביצית תורת עובר או ולד, אלא מיא בעלמא, לא יכול לחול על זה באותה שעה תורת אימהות.
והוסיף וכתב:

יסוד זה של התייחסות הביצית אחרי האם שבה נגמרה יצירת הולד, שולל את האפשרות של התייחסות אחרי האישה שבמעיה גדל אחר זאת, וכן את השפעת הלידה כגורם להתייחסות.
נראה שקביעה זאת מבוססת על ההנחה שביצית לא מושרשת אינה מסוגלת להתפתח לחיים, וכל חיים כאלה אינם נחשבים חיים בעיני ההלכה.

סיכום

דעות שונות נאמרו בשאלה מה קובע את ייחוס הוולד אחר אמו:
יש הסוברים שהלידה היא הקובעת את הייחוס.
יש הסוברים שהחומר הגנטי הוא הקובע את הייחוס.
יש שהסתפקו בדבר והחמירו לשני הכיוונים.
שיטתו של הרב ישראלי ייחודית בכך שסבר שלא הגנטיקה קובעת את הייחוס, אף לא הלידה, אלא השלב שנחשב בעל מעמד מרכזי ביצירת העובר, במלאות לו ארבעים יום, ולכן האישה שברחמה נמצא העובר בשלב הזה, היא שנחשבת אמו.¹⁰

10. ראה גם מאמרו של הרב אריה כץ, 'מעמדו של העובר קודם יום הארבעים ליצירתו', אמונת עיתך 98 (תשע"ג), עמ' 77-86.